

KESZTHELY ELNEVEZÉSE ÉS KIALAKULÁSA

(Adatok a Keszthely környéki romanizált lakosság
továbbélésének vizsgálatához)

Dr. SZÁNTÓ IMRE

A „Keszthelyi-hegység” déli lejtője és az Alsó Zalamellék a fiatalabb kőkorszaktól (i. e. 3500-tól) kezdett benépesedni. A rézkorban (i. e. 2500—1900) már egész kis falu létesült a mai keszthelyi kórház helyén. Igen távoli időkbe nyúlnak vissza e vidék kultúrtájjá alakulásának kezdetei [1]. Az illyr-kelta őslakosság kultúrténykedését az időszámításunk körüli időktől a rómaiak folytatták tovább. A Balatonvidék történelmének egyik legbonyolultabb problémája a IV—X. század története, ezen belül is a későrómai települések utóéletének feltárása [2]. De arra vonatkozólag is homályosak eddigi elképzeléseink, hogyan kapcsolódott bele a tájba a honfoglaló magyarság, mivel okleveles adataink — legalábbis Keszthely környékére vonatkozólag — a XIII. század közepéig nincsenek. Úgy gondoljuk, hogy a Balaton északnyugati partjának legjelentősebb települése, Keszthely elnevezésének és kialakulásának vizsgálata közelebb visz bennünket a fenti kérdések megközelítő megválaszolásához.

Induljunk ki Keszthely elnevezéséből. Oláh Miklós „Hungaria” c. művében Keszthely-t Kereszthely-nek nevezi, bizonyára azért, mert egy időben a várost kereszties urak bírták, kiktől több falu, így Balatonkeresztúr is kapta nevét [3]. Olyan névmagyarózattal is találkozunk, amely szerint a város a Geszt-geszténye köznévből származik [4]. Podhradczky Józsefnek 1856-ban a „Zalamegyei Keszthely” címmel írott dolgozata tartotta fenn azt a néphagyományt, mely szerint „Keszthely valami kastélyról, mely a mostani prémontreiek monostora és szentegyháza helyén feküdt vala, vette volna nevezetét”. Ezt a néphagyományt vette alapul Kovacsics József is „Keszthely város statisztikai monográfiája” című, 1955-ben megjelent tanulmányában, amikor azt állítja, hogy Keszthely nevét a szláv Kostel (templom) szóból kapta, mivel a honfoglalást megelőzőleg szlávok lakták a várost.

Keszthely nevének a szláv Kostel (templom)-ból való származtatása erősen vitatható. Plötz (családi nevét 1847-ben Érkövyre változtatta), aki a Georgikont 1836—37-ben végezte, „Keszthely topografiai tekín-

Keszthely és Fenékpusztá környéke (Krieger Sámuel Balaton lecsapolási terve 1766-ból)

tetben 1837-ben” című munkájában a következőket írja: „Keszthely a régi mondaként e tót szótól kostel (templom) kölcsönzé nevét, származása következő: a máig is fenlévő góth ízlésű templom a Latánok (latinok — Sz. I.) elpusztulása után magára hagyatván, romba szált tetőjén az esővíz annyira megsaporodott, hogy vadkácsák és ludak tanyáznának benne, ez által figyelmeztetvén a közel lakó tótok és horvátok, a tért ezen romjaiban heverő templomról kosteli környékének nevezték, — idővel felépülvén az egész, nevét lakói Kestelre fordították.

Azonban ezen állítás, aminő regényes, oly kevéssé érdemel hitelt, mert Rómának ugyan voltak e tájban mindenütt szállítmányai („Fenekvár” Keszthely mellett — „visuntur hic quoque rudera laxae Romanorum coloniae”), amint a Balaton partján s másutt máig is található pén-

zek és egyéb régiségek eléggé bizonyítják, — de hogy a templom a Latánok idejében nem állhatott, méltán gyanítjuk felírásából, mely a 15-ik századon felül esik; — inkább felvehetni, hogy azon római bástyavártól vevé nevét, mely ezen környékben a Balatonnal mintegy ezer calamus (= 6 könyök = 36 kisebb tenyér = 144 ujj) hosszúságban elterülven, kapcsolatban állott, — ezen szinte két öl szélű mészköves bástya romjait sejthetni jelenleg is a Fenéki tájon, hol Zala és Somogy rokon vármegyék átjárási révjük van a Balatonon; a régi Latium ezen várt Castellum-nak nevezték, s az utókor Keszthely-re fordítá...”

De nemcsak Plötz, hanem „a magyar régiségek körül is mindegyre fáradozó” Kresznerics Ferenc nyelvészeti író is gondolt Keszthely nevével összefüggésben a fenékpusztai római castellum-ra. Szvorényi Mihály apátnak 1811-ben többek között a régi Castel felől azt írta, hogy a Keszthely elnevezés valószínűleg a fenéki római castellumról veszi eredetét [5]. Bontz József, a város monográfusa, 1896-ban Keszthely elnevezését kétséget kizárólag a latin castellum szóból származtatta, s az elnevezés szerinte is a fenéki római vártól ered. „De az sincs kizárva — írja Bontz —, hogy a mai Keszthely területén is volt római vár, miután a régi plébániatorony lebontásakor római erősség falmaradványaira bukkantak.” Az ilyenfajta elnevezések, mint pl. Kestel, Kastelicz — Bontz szerint — „a castellum latin szónak részben szláv végzettel, részben magyar hangzováltozással módosított alakjai” [6].

Pais Dezső 1949-ben „A római castellum szláv—magyar folytatásai” című cikkében [7] újból felhívta a figyelmet Keszthely és Keszthely nevére, amelyek szerinte a latin castellum szó átvételei, mégpedig szláv közvetítéssel. A szláv Kostel (= erősség, védőhely: castellum, váracska, torony, kisebb város) a magyarban magánhangzó-illeszkedéssel alakulhatott Keszthely-lé. A mostani Keszthely alakbeli h a hel = hely szóval való népetimológias összekapcsolásából ered [8]. Ez a helynévadás nem áll egyedül, mert pl. a moesiai limes egyik legfontosabb légiós táborának, Viminacium-nak helyén épült község a Kostolac nevet kapta [9]. Pais a nyelvészeti tárgyalás után ismerteti azt a gondolatát is, „hogy a tárgyalt helynevek között lehetnek olyanok, amelyek nem csupán nyelvészetiileg függenek össze a latin castellum-mal, mint a latin eredetű szláv kostelz, »erősség, torony« etimológiai tartozékai, hanem tárgyilag is közülük van a kései római birodalom védelmi rendszerében fontos szerepet játszó castellumokhoz”. Véleménye szerint „igenis számolhatunk azzal, hogy a Keszthely helyén vagy szomszédságában állott római castellum, erődítmény anyagi indítékként szerepelt a későbbi telepnek a szláv Kostelz-val való elnevezése körül” [10].

A pannóniai települések és a római világnak összefüggései nemcsak a nyelvészeket, hanem a régészeket is régóta foglalkoztatják. Nagy Lajos, a kiváló régész többek között Fenékpusztán feltételezi a római élet, kultúra folytonosságát, vagy más népelemek által való átmentését a népvándorlás időszaka alatt [11]. László Gyula az úthálózati csomópontok és a tájegységközpontok változatlan jelentőségével, valamint a kézen talált megfaragott kőanyag szerepével magyarázta a dunántúli te-

lepüléseknél a hely fontosságát [12]. Radnóti Aladár szerint a fenéki ásatások eredményeit Pais Dezső igen valószínűvé teszi, „azonban a vázolt fejlődés, valamint Keszthely és Fenékpusztta nem kis távolsága egymástól kizárja, hogy népi vagy akár települési kontinuitás fennállhatott” [13].

Történettudományunk egyik újra meg újra vitatott elmélete, hogy egyes magyar városok a honfoglalásig fennmaradt római élet folytatásai. A szellemtörténeti irány térhódítása idején Pleidell Ambrus Dopsch folytonossági elmélete nyomán azt vallotta, hogy „Pannonia városait a népvándorlás nem irtotta ki, hanem azok fennmaradtak a magyar impériumig” [14]. Ezek szerint korai városaink a római városok egyenes folytatásai. A római kereszténységnek népvándorlás-korabeli folytonosságára következtet Pleidell abból is, hogy Keszthelyen a grófi kastély előtt álló Szent Márton-templomnak 1880-ban történt lebontásakor igen sok római téglát és alapfalaiban római falmaradványokat találtak [15]. Radnóti helyesen utal arra, hogy a városi kontinuitás — Pleidell véleményével ellentétben — nem mutatható ki a Dunántúlon. Ugyanakkor beszél a római úthálózaton alapuló földrajzi kontinuitásról, s pl. Fenékpusztán olyan települést tételez fel, ahol a lakosság — összetételében ugyan állandóan váltakozva — bizonyos települési állandóságot mutat [16].

A marxista magyar történetírás jelentős képviselője, Molnár Erik, helyesen mutatott rá arra, hogy a római korszak ipari városai elpusztultak hazánkban az V—IX. században [17]. Lederer Emma szerint „Magyarország volt a népvándorlás népeinek átvonuló helye és ezek a barbár népek elsöpörték a római városok minden nyomát, a római szabad ipar, a római collegiák minden lehető emlékét... Az a majdnem fél ezredév, mely a népvándorlás és a magyarok honfoglalása közt eltelt, eltemette a klasszikus ókor hagyományait” [18]. Kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok az új hazában nem találtak várost, legalábbis nem élő várost, mert ehhez hiányzott a gazdasági-társadalmi viszonyok bizonyos fejlettsége. Ha városok nem is, nagyobb népességtömörülések, a falvaktól eltérő jellegű nagyobb avar-szláv települések azonban voltak hazánkban [19].

A várostörténet ún. kontinuitás-vitáját újabban Székely György zárta le „A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődést kezdetei” című cikkében [20]. Székely György megállapításait magunkévá téve úgy gondoljuk, hogy a pannoniai városok pusztulásáról, illetve a városok, kisebb-nagyobb települések elköltözéséről szóló forrásadatok érvényét nem általánosíthatjuk a Pannonia belsejében a IV. század derekán kialakuló új központ, a Keszthelytől nem messze fekvő Fenékpusztta és még néhány más későrómai település (pl. Pécs) esetére. A Balaton környékén ugyanis beszélhetünk bizonyos fokú települési folytonosságról; a későrómai kevert lakosság túlélte a népvándorlás hun szakaszát [21]. Azt már Sági Károly is észrevette, hogy „a népvándorlaskor, sőt az államalapítás korának bizonyos problémái is feltehetően a római történet eseményeiben gyökereznek” [22]. Tanul-

mányunkban azt szeretnénk megvizsgálni, milyen összefüggésben van a fenékpusztai település fejlődésével a hun uralom bukása után a keleti gótok, longobárdok, avarok, szlávok, majd a honfoglaló magyarok megtelepülése. Más szóval: bizonyítható-e Pais Dezsőnek az a feltevése, hogy Keszthely környékén „a szlávok ott érhetett római vagy romanizált népelemeket”. Mert Keszthely nevének — a szláv Kostelz-ből való — származtatása feljogosít bennünket annak feltételezésére, hogy „a szlávok egyes részei a castellum szót közvetlenül a velük együtt élő rómaiság latin nyelvéből és a római eredetű castellumok reális szemlélete alapján” vehették át és hagyományozhatták tovább a honfoglaló magyarságnak [23].

Keszthely város területén —, ahol Pais Dezső tárgyi összefüggést sejt a szláv eredeti meg a római castellum között, — több helyről ismerünk ugyan római-kori épületmaradványokat, de az eddigi régészeti leletek alapján összefüggő későrómai telepről nem beszélhetünk. Kisebb római település állott a Festetics-kastély környékén, ahol az ún. Toronydomb széthordásakor semmisítették meg római alapfalakat. Római épülettromokra bukkantak az ún. Sömögyei-dűlőben Keszthely Gyenesdiás felé eső határrészén is. De ezek a kis telepek elpusztultak a III. század második felében és a IV. század elején bekövetkezett ellenséges támadások során. Nem tartjuk tehát lehetségesnek, hogy a Keszthely területén álló apró telepek lakossága hagyományozhatta volna — szláv közvetítéssel — a római castellum nevet a honfoglaló magyarokra. A problémát máshonnan kell megközelítenünk.

Keszthely környékén már a római hódítás korában (időszámításunk kezdete körül) érezhető volt a noricum-nyugatpannoniai (Emona, Savaria) kultúrkör kisugárzása. Az i. u. I. század első felében gyártott Póvidéki sigilláták nyomát a belső Dunántúl egyik legfontosabb útkeresztződési pontján, Keszthelyen (az újmajori temetőben) is megtaláljuk [24]. Nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy a Balaton vidéke a késői vaskorban eredetileg melyik bennszülött törzshöz tartozott. A korán megkezdődő római telepítések következtében az őslakosság alig van képviselve a feliratos anyagban. Bár a bennszülöttek női viselete az eraviscusokéhoz hasonlít, a Balaton-vidék nyugati része — így Keszthely környéke — valószínűleg (kelta) bój települési területnek tekinthető. A Deserta Boiorum és Savaria (Szombathely) vidéke egészen a Balatonig eredetileg Noricumhoz (a mai Ausztriához) tartozott. A bój civitas területén veteránokat telepítettek le. A veterántelepítés magától értetődően magával hozta, hogy a bennszülött lakosság földbirtokát egészben vagy részben megrabolták és helyükbe idegen telepéseket hoztak [25].

A rómaiak az újonnan meghódított Pannonia úthálózatát hamarosan bekapcsolták az Alpokon átvezető nagy utakba. A rómaiak pannoniai uralma idején, a természeti adottságok három jó természetes átkelőhelyet biztosítottak a Balatonon: a tihanyi átkelő, Fenékpusztai és Balatonhídvég. Pannonia fővárosát, Aquincumot az anyaországgal összekötő legrövidebb út Fenékpusztánál kelt át a Balatonon, ahol kb.

2000 m széles nyílt víztükör szakította meg az út vonalát. A Keszthely szomszédságában húzódó É—D-i irányú hévízi völgy ugyanis az i. u. I. században még leküzdhetetlen akadályt jelentett a Balatonhídvégnél átkelő út számára. Észak felől pedig a Marcal mocsaras völgye akadályozta azt, hogy az út Sümeg irányából közelítse meg a Zalavári hátat, illetve annak hídvégi átkelőhelyét.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy legalább Keszthely-Újmajorig már a korai időben kiépült a római színvonalú útvonal, ahol Tiberius császár korából (i. u. 14—37) való telepítés nyomaira bukkantak. A Balatoni Múzeum Egyesület megbízásából Csák Árpád 1909/10 telén 129 sírt tárt fel, melyek közül 117 urnasír volt. Az urnákat vagy egyszerűen a földbe temették, vagy előbb az üreget peremes téglákkal körülbélelték és beföldték. Késői (csontváz) sírok is voltak ebben a temetőben, egyelőre azonban azokat nem tudjuk az edényanyaggal azonosítani. A sírmező közepén egy 24 m hosszú és 3 m széles, É—D-i irányú épület állott. Csák Árpád szerint az épület az előkelőbb, vagyonosabb egyének vagy családok temetkezési helyéül szolgált. Ennek az épületnek egyik kamrájában került elő egy homokkőből faragott ládába helyezett urna és két feliratos kőtábla. A nagyobbik táblán levő felirat egy elhunyt házaspárról emlékezik meg. A férj Tiberius Iulius Faustus, felesége Iulia Fausta. A másik táblán Titus Opponius, egy 15 éves elhunyt kisfiú szerepel [26]. Az előbbi sírfelirat Tiberius Iulius Faustusa nem lehet más, mint Tiberius császár alatt polgárjogot nyert veteránus, mert felesége, Iulia Fausta vele egyszerre kapta a megfelelő latin nevet.

Pannonia, az új tartomány rómaiivá való átformálását szolgálták a légiók kiszolgált legénységének vidékünkön telepített csoportjai is. Úgy látszik, hogy az auxiliáris veteránok Claudius császár előtt részben „missio agraria”-t kaptak. Egy részük bizonyára idegenből származott, de olyan bennszülöttekre is gondolhatunk, akik megkapták a polgárjogot. Az I. századi feliratokon található Iulius nevű civil személyek (pl. Keszthely-Újmajorban Tib. Iulius, Tib. f., Fuscianus) részben ezeknek a veteránoknak az utódai [27].

Római település tehát először Tiberius alatt tűnik elénk Keszthelyen. Az I. század folyamán a közeli Zalaváron is kiszolgált legionáriusokat telepítettek le [28]. A feliratos anyag segítségével csupán e két helyre történt telepítés tényét tudjuk rögzíteni, de ez történt valószínűleg másutt is a Balaton vidékén. A veterán-telepek mellett ismerünk olyan helyeket, ahol civil személyek találtak új otthonra. Ezek között sok aquileiai van, mint pl. az Opponiusok Újmajorban és a Caeserniusok Zalaváron. Többnyire italikusok, de egyesek közülük Nyugatról származtak és valószínűleg a veterán-telepítésekkel hozhatók összefüggésbe [29].

A római élet kezdeteit Keszthely vidékén a feliratok tanúsága mellett a régészeti leletanyag világítja meg. A telepítések és kereskedelmi kapcsolatok korai időpontját az itáliai importárak megjelenése bizonyítja. Az I. századon át a II. század derekáig használt keszthely-újmajori temetőből ismerünk Pó-vidéki sigillátákat, sűrű edénykéket, aqvi-

leiai üvegurnát. A sírmező anyaga szoros kereskedelmi kapcsolatokat mutat Nyugat- és Délnyugat-Pannoniával [30].

Az újmajori kora-császárkori temetőt a keszthelyi Szent Miklósról elnevezett temető és az újmajori fasor között fekvő szántóföldön tárták fel, melyet keletről a keszthely—balatonszentgyörgyi országút határol. E temető közelében terült el az a Tiberius-kori telep, amelynek a hagyatékát éppen az újmajori temető képviseli. E veteránus-telep fekvésének mármost pompásan megfelelne az a terület, ahol Csák Árpád római épülettörmelékeket észlelt, azaz a keszthelyi vasútállomás és a Fenékre vezető út közötti rész, — a Balatoni Múzeum környékén [31].

A római telepesek a bennszülött lakosságot nagyon korán háttérbe szorították. A feliratokon alig szerepelnek, mivel a romanizáció magasabb fokáig nem jutottak el. De azért az új provincia illyr-kelta őslakosságának romanizációja megindult. A Keszthelytől nem messze fekvő cserszegtomaji kora-császárkori urnatemető egyik kétfülű, talpnélküli amphorájának nyakán látható felirat: DA BIBERE (adj inni!) azt bizonyítja, hogy a bennszülöttek között kezdett elterjedni a római írás [32]. A bennszülött lakosság a leletanyagon keresztül továbbra is nyomon kísérhető. A cserszegtomaji kora-császárkori sírok határozottan bennszülött jelleget mutatnak, ami különösen kiviláglik, ha az egyidejű újmajori sírmező anyagával vetjük össze. Újmajorban a sírmellékletek nagyjából itáliai eredetű importárak; Cserszegtomajon ezek majdnem teljesen hiányzanak. A lakosság nagyjából a kelta La Tène-kultúra viszonyai között élt [33].

Az I—II. századi római kultúra emlékei viszonylag gyér számmal fordulnak elő vidékünkön. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a Balaton vidékén a további romanizációs folyamatot az i. u. I—II. században a rabszolgamunkán alapuló nagybirtokrendszer korai kialakulása gátolta. A földbirtokosok — amint a feliratok sejtetni engednek — idegenek, elsősorban olyan italikusok lehettek, akik itt telepedtek meg. Ennélfogva a lakosság nem töltődött fel új elemekkel. A II. században új lakosok nem telepedtek le a Balaton vidékén. A Marcus Aurelius utáni időkből származó feliratokat részben frissen romanizált bennszülöttek, részben az I. századi lakosság utódai állították [34].

A keszthelyi-újmajori veteránus-telep az i. u. II. század második felében elpusztult, valószínűleg a Marcus Aurelius császár korában évtizedekig tartó germán—szarmata háborúk egyik betörése alkalmával [35]. Az életben maradt lakosság nem építette újjá a feldúlt újmajori telepet, hanem attól délre, a természettől is védettebb Fenékpusztán egy új, fallal is megerősített telep magvát vetette meg II. Constantius császár korában.

Az öldöklő markoman—szarmata háborúkkal a Dunántúlon megszűnt a municipális földbirtokon alapuló rabszolgotartás virágzása. A II. század második felében a teljesen jelentéktelenné vált rabszolgaság átadta a helyét a colonátusnak [36]. Pannonia népességét a III. században méginkább meggritkította több szarmata és kvád betörés. A modern kutatás a pannoniai római települések és a romanizált elemek visszahúzó-

dását azonban nem pusztán a népvándorlás pusztításaiból vezeti le. Legújabban vették vizsgálat alá a IV. századi Pannonia lakosságának belső mozgását és a települések változásait. A limes mögöttes területén élő lakosság egy része a provincia belsőbb területeire húzódott vissza. A hirtelen ellenséges támadások ellen a betörési pontoktól távolabb eső, falal megerősített táborszerű települések alakultak ki, ahová szükség esetén a környező terület lakói is behúzódhattak [37].

A IV. század római császárai részben a gyér lakosság feltöltésére, részben más politikai elgondolásoktól indítva, „barbárokat” telepítettek be, mivel a római hadsereg ekkor már gyakran nem állott sikerrel ellent a Duna vonalán áttörő ellenségnek. A Rajna vidékéről germán burgundok kerültek ide hozzánk, meg roxolán lovaspásztorok az Alföldről. A vidék újra benépesedett; a fenékpusztai erőd területén és általában az Alsó Zalamelléken a római érmek tömegesen II. Constantius (337—361) vereteivel kezdődnek. A 350—358 közötti időben döntő változás következett be Fenékpusztta történetébe: nagyarányú építkezések kezdődtek. A fenékpusztai megerősített város mintegy 400x400 m területen épült fel vastag, erős erődfalakkal, hatalmas kerek bástyatornyokkal. A császárnak az volt a célja ezekkel a fontosabb útkereszteződések-nél és átkelőhelyeknél épített megerősített polgári településekkel, hogy a falak mögé húzódott lakosság életét és vagyonát védve, késleltesse, vagy fel is tartóztassa az ellenséget Itália védelme érdekében.

Későrómai temetők vagy egyes sírok az egész Alsó Zalamelléken sűrűn fordulnak elő, leletek nyomai szinte minden község határában fellelhetők, sőt nagyobb telepek, falvak sem ritkák. Az egész vidéken falusias jellegű földműves-állattenyésztő kis egységeket látunk, elszórt villákkal, kisebb falvakkal.

374-ben újabb nagy támadás érte vidékünket. Az alföldi jazigok a felvidéki germánokkal szövetkezve megtámadták Pannoniát. A támadás következtében elnéptelenedett a vidék, csupán a fenéki erődváros élte túl ezt a megpróbáltatást. A lakosok közül egyesek a római uralom bukása után is itt maradtak, és ezzel közvetlen átmenetet alkotnak a népvándorlaskor viharos időszakába, amelynek gazdag és változatos régészeti emlékanyagába a római kultúra több elemét is magukkal vitték. Ebben az időben a hunok elől menekülő germán törzsek özönlöttek el a Balaton vidékét. Tudunk arról, hogy Gratianus a keleti gótokkal és alánokkal 380-ban Sirmiumban szerződést kötött, amelynek alapján ezek a népek mint „foederati” Pannoniát — egyesek szerint a Balatontól délre fekvő területet — kapták lakóhelyül [38]. Pekáry Tamás a fenékpusztai — Csák Árpád által kiásott — temető rész régészeti és történelmi megfigyeléseinek eredményeit összefoglalva, arra a megállapításra jutott, hogy a leletek döntő többségükben rómaiak, néhány elem azonban a gótokkal mutat rokonságot. Valószínűnek tartja, hogy a közelben tartózkodott gót-alán csoport vagy leigázta a fenéki római telepet, vagy békés kapcsolatban állt vele; innen a leletanyag többrétúsége, az észrevehető gót befolyás [39].

Az Alsó Zalamellékének legnagyobb központjává a különleges víz-

rajzi helyzete folytán kitűnően védhető, bástyákkal megerősített, fontos útvonal (Pécs—Szombathely) mellett fekvő fenékpusztai erőd vált. A fenéki két ókeresztény bazilikán kívül a kereszténység jelenlétét apróbb leletek is elárulják (pl. egy keretes korongfibulán szereplő keresztény jelenet, egy ezüst gyűrű és bronz mécses egyenlőszárú kereszt képével stb.). A római kultúrával együtt a keresztény vallás folyamatossága is kimutatható. A 2. számú bazilikát többszöri átépítéssel a honfoglaló magyarok idejéig használták. A római lakosság a Balaton környékén a fenékpusztai erődben és közelében szorult össze, amikor a római uralom és ezzel a rabszolgatartó társadalom az Alsó Zalamelléken — az érmekek meghatározása szerint — az i. u. V. század legelején végetért [40]. A hunok elől menekülő kisebb-nagyobb germán törzsek szétzilálták vidékünkön a római közigazgatás igen meggyengült szálait.

A fallal körülvett fenékpusztai erődöt nem tekinthetjük városi településnek; erősen a földhöz volt kötve. Erre a legjellemzőbbek a telep belsejéből nagy mennyiségben előkerült mezőgazdasági eszközök: ekevasak, ásók, vonóláncok, állatvakarók, kapák, kaszák, sarlók, fejszék, metszőkések. Nem is tudjuk elképzelni másként ezt a telepet, mint földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozó lakóhelyet. De a fenéki erőd lakói mezőgazdaság mellett egyszerűbb iparokat (kovács, ács, bognár, tímár) is űztek. Mind olyan ipar, mely a földműveléssel vagy állattenyésztéssel áll szoros kapcsolatban [41].

A római birodalom 433-ban a Dunántúl nagy részét szerződésileg átadta a hunoknak [42]. Hun-kori leletek igen gyér számban fordulnak elő az Alsó Zala vidékén. Alsópáhok és Keszthely között az ún. Gátidombi Mosóházánál 1895-ben találtak hun-kori sírt [43]. A keszthelyi téglagyár dolgozói 1954-ben agyagkitermelés közben bukkantak — germán temetkezési szokást mutató — hun-kori csontvázas gyermeksírra a Keszthelyről Hévízre vezető országút keleti oldalán. A két sírlelet anyagában a leletek és viselet azonossága kézenfekvő. A hatalmas hun birodalom telephelyein néhány hun tartotta kezében a hatalmat és irányította a telepek életét. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy a keszthelyi hun-kori sírok éppen azok mellett a kelet—nyugati (Tapolca—Keszthely—Nagykanizsa) és észak—déli (Balatonszentgyörgy—Keszthely—Sümege) főforgalmi utak mellett kerültek elő, amelyek a római császárkorban, illetve még ma is a vidék gazdasági életének ütőerei. Sági Károly valószínűnek tartja, hogy az említett utak mellett kisebb őrségek lehettek felállítva, és azok temették el halottaikat valahol az őrhelyek közelében [44]. De azt a feltevést sem zárhatjuk ki, hogy a téglagyár dolgozói egy hun szolgálatban álló, előkelő germán gyermekének sírját találták meg.

Attila 453-ban bekövetkezett halála után különböző germán törzsek osztoztak örökségén. A Balaton vidéke a keleti gótok kezébe került, akik 472-ig laktak ezen a vidéken. A történetírók feljegyezték, hogy legnagyobb királyuk, Nagy Teoderich itt született a Balaton mellett. Ebben az időben Fenékpuszt a legjelentősebb település a tó partján. A gótok 471-ben Itáliába vándoroltak, de Nagy Teoderich birodalmának a része

maradt az V. század végéig a Balaton vidéke is. 527-ben a longobárdok lettek Dunántúl urai. A longobárdok 568-ig tartó uralmának már jelentős emlékei vannak vidékünkön. Keszthely környékének longobárd lelőhelyeit (Fenekpuszta, Keszthely, Dobogó) a régi római út vonalán találjuk [45]. A longobárd uralom idején is a környék legjelentősebb települése Fenekpuszta, amely az V—IX. században nagyobb megszakítás nélkül állandóan lakott hely volt, ahol az egymást váltó és részben összeolvadó népelemek bizonyos települési kontinuitást biztosítottak [46].

A fenekpusztai későrómai erődítményt megszállva tartó longobárdok a 2. számú bazilikát kibővítették, oldalhajóiba temetkeztek is. A bazilikában talált sírok temetkezési szokása azonban nem a longobárdokra, hanem a nyugati germán frankokra és alemannokra jellemző. Ennek alapján Sági Károly feltételezi, hogy a longobárdok uralma idején egy nagyobb germán csoport költözött vidékünkre. Ezzel magyarázható, hogy a Keszthely-környék VI. századi leletanyagában sok olyan tárgy van és olyan stílus érvényesül (pl. az ún. második germán állatormamentika), amelynek analógiái a Rajna vidékén bukkantak fel [47].

A VI. század második felében már az avarok a Dunántúl urai. A longobárdok 568-ban szerződésileg átadták nekik a Dunántúlt és Itáliába vonultak. Vidékünk avar fennhatóság alá került. A nyugatról beköltözött germán csoport — frankok vagy alemannok — azonban továbbra is lakóhelyükön maradtak. Fenekpusztán és Keszthely környékén is maradtak vissza germán csoportok. Ezek közül a germán előkelők Fenekpusztán a 2. számú bazilika keleti oldalán temetkeztek. Abból a tényből, hogy az előkelők sírjait az erődfalon belül, ugyanakkor a germán köznép és a továbbélő római lakosság sírjait az erődfalon kívüli területen, a déli erődfal szomszédságában hozta napfényre a kutatás, joggal következtethetünk arra, hogy az előkelőségek nem érezték már magukat biztonságban, azért temetkeztek a városon belül.

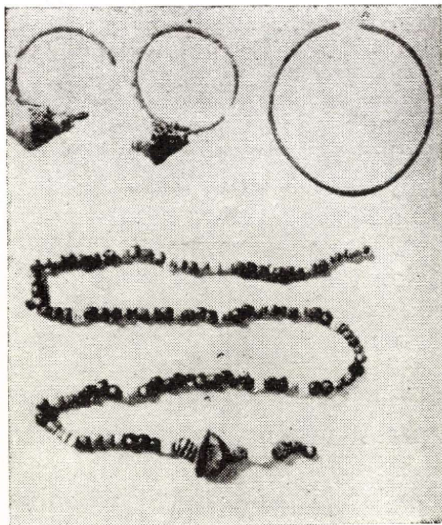
Az avar foglalástól a magyar honfoglalásig terjedő kornak egyik fontos központja Keszthely és környéke. A múlt század végétől a Lipp Vilmos által feltárt keszthelyi és Keszthely-környéki nagy temetők alapján a hazai és külföldi régészeti szakirodalomban már több mint 70 éve gyakran emlegetett fogalom a Keszthely-kultúra. Hatalmas kiterjedésű temetőket tártak fel Keszthelyen, Felsődobogón, Alsópáhokon, kisebbeket a szomszédos Gyenesdiáson, továbbá Raposkán, Lesencetomajon, Lesenceistvándon és Balatonberényben [48].

A Keszthely-kultúra fogalmát az avarokkal kellő tudományos megalapozottsággal Alföldi András kapcsolta össze. A bronzból öntött, griffekkel, állatviadal ábrázolásokkal és indákkal díszített övveretek csoportját Alföldi mint az avarság ázsiai ízlésű hagyatékát határozta meg, míg a VII. századi bizánci pénzekkel biztosan datálható préselt veretes (lemezes) övgarnitúrák leletanyagát a kutrigurok hagyatékának ítélte, és annak ellenére, hogy a bronzöntéses griffes-indás anyagnak ilyen datálása nincs, mindkét csoportot egykorúnak tartotta [49]. De egyre inkább valószínűvé vált, hogy a griffes-indás veretes övű csoporttal mint később beköltözött néphullámmal számolhatunk [50]. Hogy ez az

emlékcsoport nem a VII. század végi avarok izlésbeli és technikai fejlődésével, illetve az avar fémművességnek a Bizánctól való elzártság nyomán kialakuló önállóságával hozható kapcsolatba, azt az emlékmányon kívül a temetkezés rendje, a temetkezési és viseleti szokások, az övszerkezetek, a fegyverek és lószerszámok különbözőségén kívül a sztratigrafia is bizonyítja [51]. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a Káma folyó melléki avar törzsek és a Kaukázus északi sztyeppéjéről jövő bolgárok, az új jövevények hozták magukkal a bronzöntésnek azt a technikáját, mely a griffes-indás övveretek készítését jellemzi. E leletanyag — Szőke Béla szerint — „közvetlen kaukázusi és pontusi kapcsolatokat árul el, etnikai hátterét ma még nem tudjuk tisztázni” [52]. Teljes bizonyosságról ebben a kérdésben ma még nem lehet szó, mégis a mi szempontunkból igen figyelemreméltó, és — mint látni fogjuk — a Balaton környékén is bizonyítható Győrffy György véleménye, aki a bronzöntéses griffes-indás leletanyagot tartalmazó temetőkből véli megtalálni a magyarságnak, a bizánci források türkjeinek régészeti és embertani hagyatékát [53].

Míg Alföldi András a Keszthely-kultúrát kizárólag avarnak jelölte meg, addig az újabb kutatás olyan keverék-kultúrát ért a Keszthely-kultúra alatt, amelyben az avar és germán elemek mellett a római hagyomány nyomai és a szlávok hagyatéka is felismerhető. A Lipp Vilmos által közölt több keszthelyi sírról a közelmúltban mutatták ki, hogy ezek a longobárdok idején kerültek a földbe. Kézenfekvő tehát, hogy a Lipp-féle leletanyag különböző korú; a VI. századtól a X. századig temetkeztek az általa feltárt területen.

Az avarok — mint ismeretes — kezdettől fogva súlyos harcokat vívtak a szomszédos és uralmuk alá került népekkel. Ez a szívós harc felmorzsolta az avarság életerejét, s már a VII. században megindult az avarság felszívódása a szláv etnikumba. Kovrig Ilona szerint azonban megtevesztő a Keszthely-kultúra elnevezés ilyen széleskörű használata, mert „ezzel elvonjuk ezt a nevet egy másik csoport elől, amely erre teljes joggal igényt tarthat, mert ennek keszthelyi és a Keszthely-környéki temetők fő lelőhelyei és eddig jóformán csak a Balaton délnyugati végének vidékén bukkant fel, olyan egységes zárt csoportban, amely minden jogot megad arra, hogy a kutatás vele mint egyazon népesség hagyatékával számolhasson”. Kovrig arra az emlékcsoportra gondol, amely merőben idegen az avarkor többi leleteitől, s amelynek jellegzetességei főként a

Keszthely, városi temető, 39. sír

női sírok leleteiben, — nevezetesen a kosárkás fülbevalókban, a stílus-
tűkben, a kigyófejes karperecekben és a korongos fibulákban — mutat-
koznak [54].

A kosárkás függők és a hozzájuk tartozó leletek eredetének és fej-
lődési menetének kérdésével már Alföldi András behatóan foglalkozott
a fenékpusztai római település továbbélésének bizonyítására. A Lipp
Vilmos ásatásából a fenékpusztai temetőből előkerült leletanyag vizs-
gálata, főleg azonban az itt lelt korongos fibulák és préselt övveretek
fejlődése alapján kockáztatta meg Alföldi azt a feltevést, hogy a régi
lakosság tovább élt. A leletek szerinte bizonyítják a lokális római tradi-
ció jelenlétét egészen az avar korig. Ugyanakkor feltételezi azt is, hogy
a római település az avar foglalás után is tovább élt, mivel a fémmű-
vesség széles alapokon érintkezik az avarkori temetők anyagával. Meg-
állapítása szerint az avarok egy-két évtized után mégis elpusztították
ezt a telepet. A későrómai elemek az avarok között a környéken fel-
oldódnak és a kosaras függők, valamint a négyágú hajtűk továbbfejlesz-
tésében a provinciális elem nem vesz többé részt [55].

A kutatás Alföldi megállapításai után Fenékpusztát, mint egy föld-
rajzilag előnyösen fekvő, védhető szigetet képzelte el, ahol a provinciá-
lis lakosság a népvándorláskorban hosszú ideig tovább élt. Radnóti Ala-
dár azonban a falak közé bezárkózott lakosság életét a római közigazga-
tás pusztulásával Fenékpusztán a következőképpen képze-
li el: „A betelepülő germánok-alánok megszállták ezeket a központokat, de az V. szá-
zadban még a falakon kívül laktak. Az iparúzó lakosság a falakon belül
jelentős gazdasági erőt képviselt. A termelésben tudását azonban egy-
két nemzedék után átadta a falak közé behúzódott hódítóknak. Az avar
uralom alatt a falak között már összeolvadt lakosság ugyancsak meg-
maradt, és ha kisebb intenzitással is, továbbadta ezt a mesterségbeli
tudását a szláv lakosságnak.” A Balaton-környéki szláv uralom kifej-
lésében szerepe volt a fenékpusztai erődnek, de az uralom erősödésével
a központ áttolódott Zalavárra [56].

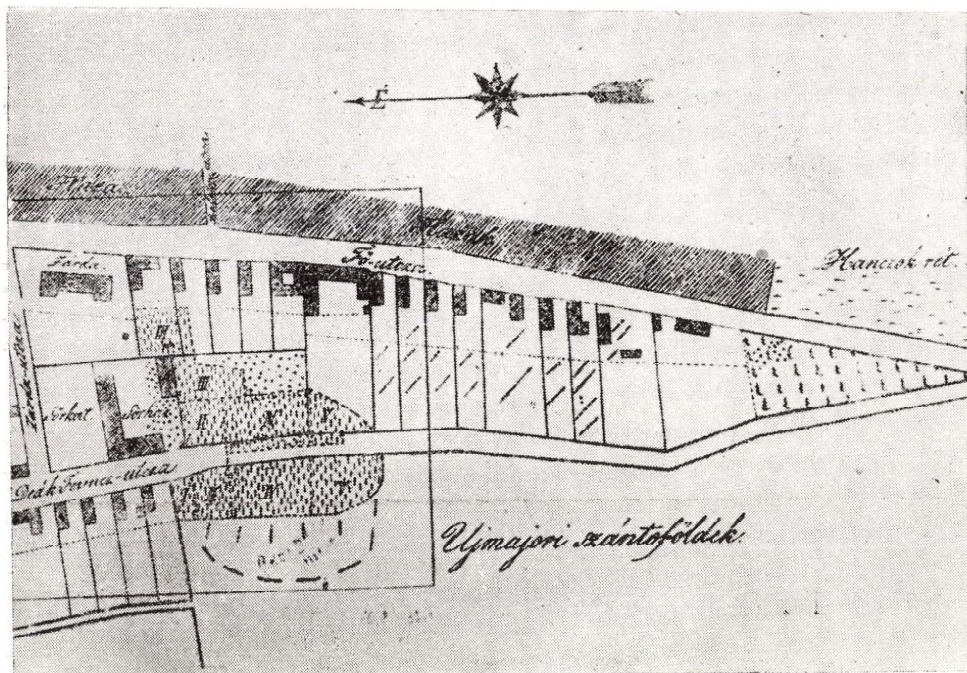
Az Alsó Zalamellék központjának Zalavárra történő áttolódásában
az is szerepet játszhatott, hogy a VIII. században, amikor a hévízi öböl
völgye eltözegeedett, feltöltődött, az aquincum—italiai út keszthelyi
szakasza megváltozott; Fenékpusztá elkerülésével a zalavári dombhátra
tevődött át és Balatonhídvégnél hidalta át a Kisbalatont, s ment tovább
Itália felé [57]. Zalavár a magyar honfoglalást megérő korai feudális
központ minden jel szerint a Keszthely-környéki kultúra utolsó góc-
pontja volt. Pribina is minden valószínűség szerint azért választotta köz-
pontjának Zalavárt, mert itt a Zala folyó mellett nagy, régiebb szláv
települést talált [58].

Az egységes Keszthely-kultúras leletanyag — Kovrig Ilona szerint
— azt mutatja, hogy itt a Balaton délnyugati végén „egységes anyagi
műveltségű kis néptöredék szorult össze, a helyes értelemben használt
Keszthely-kultúra hordozói”. A legnagyobb formájú kosárkás fülbevalók
mind Keszthelyen, mind pedig az Alsópáhok-hévízdombi temetőben
dinnyemag alakú gyöngyökkel kerültek elő. E dinnyemag alakú gyön-

gyök — a sírok tanúsága szerint — kb. abban az időben tűntek fel az asszonyok viseletében, amikor a griffel és indával díszített övű férfiak kezdtek a magyarországi avarkori temetőkbe temetkezni. A „kosárkás függő népe” nem is temetkezett egy helyre az avarokkal [59].

Kovrig az avar és a Keszthely-kultúras temetkezéseknek a keszthelyi temetőn belüli helyzete alapján lehetségesnek tartja, hogy még a VIII. században is számolhatunk a romanizált lakosság bizonyos különállásával [60]. Ezt a feltevést elsősorban azokkal az ún. „korongos”

A keszthelyi városi temető helyrajza Lipp „Keszthelyi sírmezők” c. munkájából

fibulákkal támaszthatjuk alá, melyek képmezejében általában ókeresztény tárgyú jeleneteket ábrázolnak. Bár sok jel arra mutat, hogy itt Keszthely környékén a későrómai lakosság összetömörült maradékának egyik csoportjával állunk szemben, de nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy csak a VI. század folyamán költözött ide, — vagy egészült ki germán elemekkel — a „kosárkás függő népe”. A lelőhelyek legtöbbször eddig ugyanis semmi nyomát vagy átmeneti formáját nem tudták kimutatni annak, hogy a VI. század előtt ez a kultúra itt virágzott volna. Éppen ezért Sági Károly úgy véli, hogy a Keszthely-kultúra egyik fontos népi összetevőjét a longobárdok elvonulása (568) után visszamaradó germán lakosság adja. A Keszthely-kultúra nagyméretű bronz és ezüst kosaras függői — Sági szerint — azokból a „kosárkás fülbe-

valókból” alakultak ki, melyek annyira kedveltek voltak a germán világban [61].

Az eddig rendelkezésünkre álló leletanyag alapján a keszthelyi temető arra mutat, hogy a Keszthely-kultúrát hordozó „romanizált” lakosság a temető használatát nem kezdte el a VII. század előtt. Ebből Kovrig Ilona arra következtet, hogy a városi temetővel kapcsolatos település csak a VII. század első felében keletkezhetett, s e telepésekben a Fenékpusztáról elköltözött lakosságot kereshetjük, tekintve, hogy Fenékpusztán az eddig ismert leletanyag alapján a VII. század első évtizedei után már nem mutatkozik nyoma a helyi lakosságnak, a Keszthely-kultúra népének. Nem tudjuk biztosan, mi lehetett az a kényszerítő körülmény, ami miatt a fenékpusztai település a VII. század első felében erősen visszafejlődött. Kovrig szerint feltehetőleg az avar veszéllyel állott kapcsolatban, s talán nem is menekülés, hanem áttelepedés vagy áttelepítés lehetett az oka. Mi inkább — Sági Károly véleményéhez csatlakozva — azt tartjuk valószínűbbnek, hogy Fenékpusztá elnéptelenedése az aquincum—italiai útvonalnak a zalavári földháttra való áttevődésével van összefüggésben. Joggal tételezhetjük fel, hogy a hévizi völgyön K—Ny-i irányban átvezető út és ezzel a balatonhídvégi átkelő jelentősége a Hévizig felnyúló egykori balatoni öböl feltöltődésével már ekkor kialakult [63]. Mindenesetre a VIII. században már Keszthely volt a jelentősebb település; jelentősége már a VIII. és IX. században is túlszárnyalta — Zalavár kivételével — a környező településeket.

A keszthelyi és Keszthely-környéki romanizált helyi lakosság, — amely germán és szláv elemekkel is feltöltődött —, bizonyos függetlenséget még az avar uralom alatt is megtartott, amire népi kultúrájának hosszú élete és viszonylag töretlen vonala is bizonyíték. A keszthelyi avarkori temetőben végzett újabb ásatások arra derítettek fényt, hogy a helyi (Keszthely-kultúrá) lakosságnak az avarkor végéig külön temetője lehetett, s hogy a VII—VIII. században még a zárt tömegben élő lakosság jelentékeny része keresztény. A keszthelyi temetőt a VII. századtól a „romanizált” lakosság folyamatosan használta — úgy látszik — a késő avarkorig, sőt azután is, amikor már jellegzetes népi viseletét lassan feladta [64].

Az írásos források adatai szerint a frank—avar háborúban megritkult avar lakossághoz a IX. század elejétől kezdve a frank birodalom szervezetében délnyugatról és délről nagy szláv csoportok költöztek a Dunántúlra a Rába, Dráva és Duna közötti részébe. De a frank—avar háború folyamán csak egy része pusztulhatott ki a régi lakosságnak, a népesség másik része —, amely ebben az időben tömegeiben talán már szláv, kultúrájában azonban „avar” volt —, átvészelte a pusztítást, és tovább élt e tájon. Az 1961-ben talált lesencetomaji Keszthely-kultúrá temető is tanúskodik arról, hogy a kultúra népe nem semmisült meg Nagy Károlynak az avarok ellen folytatott háborúi során; a honfoglaló magyarság a Keszthely-kultúra népét találta vidékünkön. Amennyiben a „kosárcás függő népe” régészeti leletanyagában a dinnyemag alakú gyöngyök — a sírok tanúsága szerint — körülbelül abban az időben

Hajkarikák Keszthely környékéről

tűntek fel az asszonyok viseletében, amikor a griffel és indával díszített övű férfiak kezdtek a magyarországi „avarkori” temetőkbe temetkezni, feltételezhető, hogy ez a Balaton északnyugati partján összetömörült kis maradék itt élt a magyar honfoglalásig. Ebben az esetben számolhatunk azzal is, hogy a „kosárkás függő népe” már elszlávosodott, vagy éppen szláv etnikumot képvisel.

A honfoglaló magyarság a Kárpát-medence nagy részében olyan népességet talált, mely külső megjelenésében, viseletében, félnomád életformájában és szellemi hagyományainak nagy részében is „avar” volt, de az avar etnikumot magába olvasztotta az egykori szolgasorból a felszínre emelkedő szlávosság. Ennélfogva a Kárpát-medence kora-középkori szlávosságának nyomait az itteni avarkori köznépi temetőkben kereshetjük. Ma már aligha vitatható, hogy a nagy avarkori köznépi temetők használata az avar birodalom széthullása után is tovább tartott. Az ún. késő „avarkori” és bjelobrdói típusú temetők között megvan a kapcsolat; összességükben ugyanazok az emberek, illetve azok leszármazottainak temetői ezek [65]. A bjelobrdói kultúra — a Kárpát-medence kora Árpád-kori kultúrája — a legszorosabb genetikus kapcsolatban áll a honfoglaló magyar köznép kultúrájával, ezért semmiesetre sem lehet a Kárpát-medence szláv népességével azonosítani [66].

A bjelobrdói kultúra egyes ékszereinek eredetét és derivátumait a Keszthely-kultúrák sírmezőiben is megtaláljuk; valószínűleg a régebbi bennszülött lakosságtól vették át. Ha az S-végű hajkarika kialakulásának kérdését vesszük szemügyre, akkor a hozzá formailag közelálló típusok közül megemlíthetjük az olyan huzalból készült, összefoglalóan ún. spirális csüngőjű függőket, amelyek anyaguk, technikájuk, funkciójuk alapján kapcsolódnak az S-végű hajkarikákhoz. De találunk a többfordulatú S-végű hajkarikák között olyan példányokat is, amelyeknek a függő karikán többszörös S-alakú végződés van: ezt az ékszert tekinthetjük az egyszeres S-végű hajkarika közvetlen előzményének [67]. E típusok lelőhelyei sorában előfordulnak a keszthelyi és Keszthely-környéki sírmezők is [68].

A Keszthely-kultúrák sírok száma, valamint a Lipp Vilmos által feltárt hajkarikás sírok gyakorisága azt mutatja, hogy a magyar honfoglalás korában nagyobb — letelepült, iparos és földműves — népességtömörüléssel számolhatunk Keszthely vidékén, melynek kultúrája a kereszténység révén a római kultúrában gyökerezett. A IX. század elején keresztény szláv csoportok költöztek Fenékpusztára is, akik a 2. számú bazilikát, s a telep épületeit kijavították, bővítették. Simonyi Dezső a 879-ben említett Quartinaha nevű templomos települést, (amelynek a IX. században élő és használatos neve az ókorban minden valószínűség szerint Curtinacum-nak hangzott), Fenékpusztával azonosítja, arra hivatkozva, hogy Zala megye szentistvánkori székhelyének „civitas Corten” (= Kolon) alakja nagyon emlékeztet a Curtinacum névre. Innen a megyei központot még a XI. század első felében áthelyezték Zalavárra, a régi lakosság itt élő része pedig — valószínűleg a megyeközpont áthelyezése miatt — átköltözött a közeli Keszthelyre [68a].

Még mindig elég makacsul tartja magát az a nézet, hogy Keszthely környékére — sűrűn lakott vidék lévén — a honfoglalás korában a magyarság nem telepedett le [69]. Arra hivatkozva, hogy a honfoglaló magyarság leletanyaga hiányzik vidékünkéről, kivonják Keszthelyt és környékét a Bulcsú nemzetség szállásterületéből. Véleményünk szerint azonban nem csupán a régészet, hanem amellet a nyelvészet, embertan, településtörténet és az írott források együttes adatainak egyeztetése alapján formálhatunk véleményt arról, hogy milyen népek vagy néptörzsedékek nyugosznak a keszthelyi „avarkori” sírmezőben. A nemzeti személynévekből képzett helynévek és a Bulcsú-hagyomány arra vallanak, hogy a Balaton északi partján, meg az Alsózalamelléken egykor Bulcsú volt az úr, s hogy a magyar honfoglalók már a X. század elején megszállták ezt a vidéket [70].

Hogyan lehet mégis, hogy a Bulcsú uralmi területének mondható Zala megyében — kivéve a göcseji örvidéket — egészen nyoma vész a honfoglaláskorinak tartott magyar síroknak? Ezeknek pedig nyomuk kellett maradjon a Balaton környékének régészeti emlékéanyagában! Ilyen és ezekhez hasonló meggondolások alapján hívta fel a figyelmet Gyórfy György azokra az ellentmondásokra, amelyek a történeti adatokból nyert kép és a régészeti anyag mai interpretálása között fennállnak. A köznép emlékéanyaga — Gyórfy szerint — abban a sokrétű népvándorláskori anyagban rejtőzik, amelyet „avar” gyűjtőnéven foglalnunk össze [71].

Bár el kell ismernünk, hogy az egész Keszthely-kultúra kérdésében a végső következtetések levonásától még messze vagyunk, azt semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy a „késő-avar” leletanyag nagy temetői Zala megyében a Balaton északnyugati partján, éppen a Bulcsú-nemzetség központjában jelentkeznek, s hogy a „késő-avar” ember-tani anyag lényegében azokból az összetevőkből áll, mint az Árpád-kori magyarság [72]. Egyik nemrég megjelent tanulmányomban csak úgy láttam feloldhatónak a felsorakoztatott történeti adatokból nyert kép és a régészeti anyag mai interpretálása között fennálló ellentmondást, hogy — Gyórfy György eredményeire támaszkodva — a hét honfoglaló törzsbe tartozó Bulcsú népe Balaton-melléki régészeti és ember-tani hagyatékát az „avar” gyűjtőnév alatt összefoglalt sokrétű népvándorláskori anyagnak bronzöntéses griffes-indás övgarnitúrájú leletanyagot tartalmazó temetőiben kerestük [73].

Az elmondottak alapján — úgy gondoljuk — alátámasztható Pais Dezsőnek az a feltevése, hogy Keszthely környékén „a szlávtság ott érhetett római vagy romanizált népelemeket”. Keszthely nevének a szláv Kostelz-ből való származtatása valóban feljogosít bennünket annak feltételezésére, hogy „a castellum szót a szlávtság egyes részei közvetlenül a velük együtt élő rómaiság latin nyelvéből és a római eredetű castellumok reális szemlélete alapján” vehették át és hagyományozhatták tovább a honfoglaló magyarságnak. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a keszthelyi „avarkori” temető megkezdőiben részben a fenékpusztai település elköltözött lakosságát lássuk. Talán azt is sikerült bizonyítanunk,

hogy igenis megvolt a települési és népi folytonosság a Keszthely mai területén élő „avarkori” lakosság és a kora Árpád-kori lakosság között. A honfoglaláskor itt megtelepült Bulcsú-nemzetség és az államszervezés korában ide települt elemek a régi („avar”) temető helyett nem kezdtek azonnal újat. Ezeknek régészeti és embertani hagyatékára ezideig sehol sem bukkantak rá a keszthelyi határban, mert nem is kereshetők — véleményünk szerint — másutt, mint a Keszthely-Sörházkert bronzöntéses, griff-indás leletanyagot tartalmazó temetőrészében. Új temető nyitására csak az I. István király politikája következtében megváltozott gazdasági, társadalmi és települési viszonyok eredményeképpen, másrészt pedig a fokozatosan tért hódító kereszténység következtében kerülhetett sor.

S ekkor Keszthely Árpád-kori magja az „avar” sírmezőtől valamivel északabbra két régi — a rómaiak által készített és a népvándorlás korában is használt, majd az Árpád-házi királyok korában „vásárosút”-nak nevezett két fontos útvonalnak találkozási pontján — alakult ki, a jelenlegi Festetics-kastély környékén. A település helyének szerencsés megválasztása, pontosabban a hely földrajzi tényezői azok, amelyek kiemelték Keszthelyt a környező községek sorából.

J E G Y Z E T E K

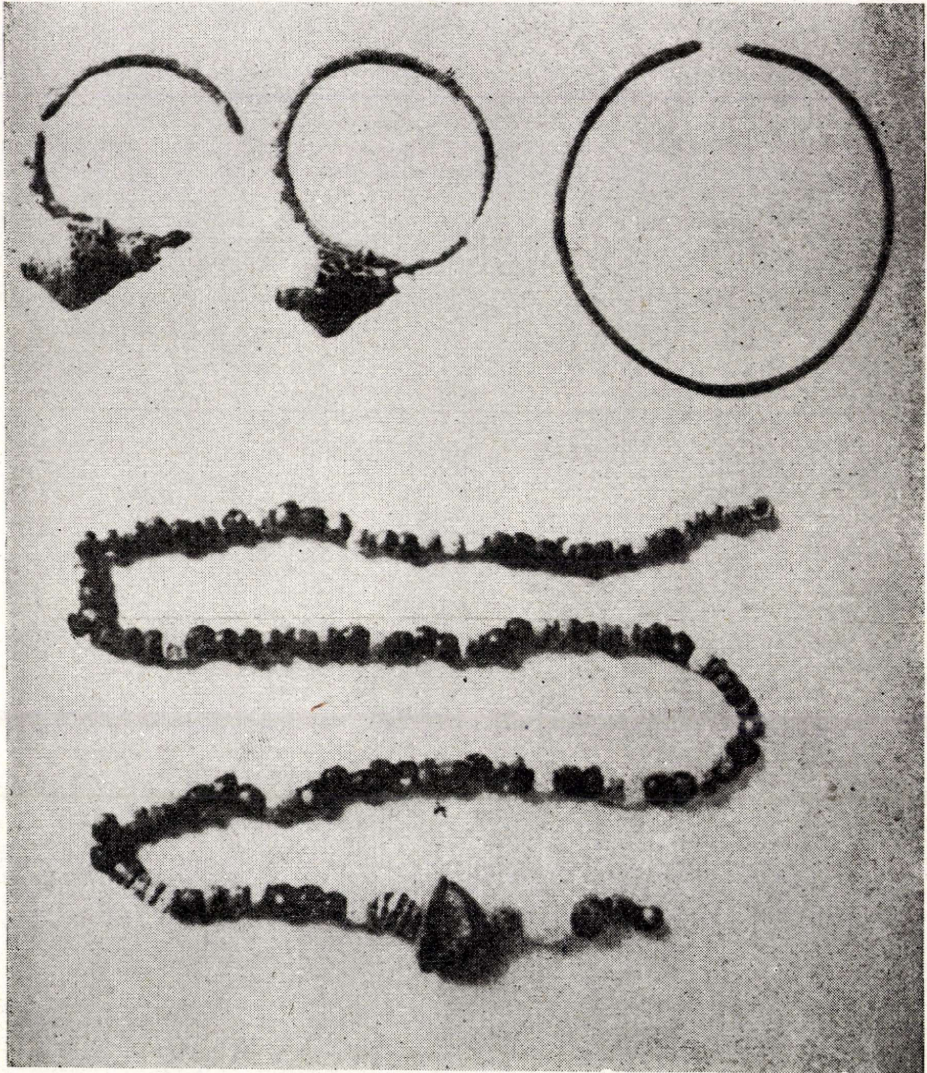
- [1] *Bulla Béla*: A Keszthelyi-hegység földrajza. Földrajzi Közlemények, 1928. 20—21. l., *Sági János*: Óstelep a Balaton partján. Arch. Ért. 1909. 342—354. l., *Kuzsinszky Bálint*: A Balaton környékének archaeológiája. Bp. 1920. 92—93. l., *Banner, J.—Korek, J.*: Die Péceler Kultur. AH XXXV. Bp. 1956. 24—25. l., *Radnóti Aladár—Gerő László*: A Balaton régészeti és történeti emlékei. Bp. 1952., *Koppány Tibor—Péczeley Piroska—Sági Károly*: Keszthely. Bp. 1962. 6. sköv. l., *Sági Károly*: Adatok a Keszthely-környéki balatoni öblök pusztulásának időrendjéhez. A Magyar Meteorológiai Társaságnak a Magyar Hidrológiai Társaság Balneológiai Szakosztályával közösen tartott VI. Vándorgyűlésen elhangzott előadások. Hévíz, 1960. szeptember 30., október 1. és 2. Bp. 1961., *Sági Károly*: Fenékpusztta története. Balatonfüred, 1960.
- [2] *Székely György*: A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. Különnyomat. Tanulmányok Budapest múltjából. Bp. 1957. 7. l.
- [3] *Olahus, Nicolaus*: Hungaria et Atila sive de originibus Gentis, Regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis Libri duo. Vindobona, 1763. 35. l.
- [4] *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. köt. Bp. 1923. 186—188. l. Vö. Turul, 1886. 169. l., 1910. 85. l.
- [5] *Dornyay Béla*: Keszthely-végvár a törökvilágban. Keszthely, 1935. 5. l., *Kovacsics József*: Keszthely város statisztikai monográfiája. Statisztikai Szemle, XXXIII. évf. 11. sz. 1955. nov. 1033. l., *Dornyay Béla*: Keszthely topografiai tekintetben 1837-ben. Különnyomat a Keszthelyi Hírlapból. 7—9. l., *Ploetz, Hasznos Mulatságok*, 1837. II. 29., *Virágh Rózsa*: Magyar helységnevek eredete. Föld és Ember. X. évf. 1930. 273. l., *Pais Dezső*: Keszthely. Magyar Nyelv, LI. évf. 1955. 97. l. *Kresznerics Ferenc Szvorényi Mihály* apátnak: „...Castella Romanorum ad portum Fenék stetisse ipsa rudera et forma rudera ostendunt. Urbem adsitam, cujus tu sacer curio es, Castellariam veteribus fuisse vocatum inde verosimile fit, quod in vetustioribus Hungariae mappis Castel vocetur, unde et hungaricum nomen Kesztel; tardiore orthographia Keszthely indubie originem trahit.”

- [6] *Bontz József*: Keszthely város monográfiája. Bp. 1896. 75—76. l.
- [7] *Pais Dezső*: A római castellum szláv—magyar folytatásai. Magyar Nyelv, XLV. évf. (1949.) 109—115. l.
- [8] Ua.: i. h. 109. l.
- [9] Ua.: i. h. 115. l.
- [10] Ua.: i. h. 112—113. l.
- [11] *Nagy Lajos*: Pest város eredete. Tanulmányok Budapest múltjából. III. köt. 1934. 8., 21. l.
- [12] *László Gyula*: Budapest a népvándorlás korában. Budapest az ókorban. II. rész. Bp. 1942. 784. l.
- [13] *Radnóti Aladár*: Pannoniai városok élete a korai feudalizmusban. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. V. köt. 1—4. sz. Bp. 1954. 506. l.
- [14] *Pleidell Ambrus*: A magyar várostörténet első fejezete. Századok, 1934. 153. l.
- [15] Ua.: i. h. 283. l. *Vö. Lipp Vilmos*: A keszthelyi sírmezők. Bp. 1884. 4. l., Kuzsinszky, Balaton 88. l.
- [16] Radnóti, Pannoniai városok élete. 507. l.
- [17] *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949. 96—97. l., 241—242. l.
- [18] *Lederer Emma*: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása. Századok, 1928. 498. l.
- [19] *Makkai László*: A magyar városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink. Ep. 1961. 27. sköv. l.
- [20] *Székely György*: A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. Különnyomat. Tanulmányok Budapest múltjából. Bp. 1957.
- [21] Székely, A pannoniai települések kontinuitásának kérdése. 9—11. l.
- [22] A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. Bp. 1954. 523. l.
- [23] Pais, A római castellum szláv—magyar folytatásai 115. l. Lásd még: Acta Linguistica. Tom. IV. Fasc. 3—4. Bp. 1954. 269—283. l.
- [24] Kuzsinszky, Balaton 108. kép., *Bónis Éva*: A császárkori edényművesség termékei Pannoniában. Diss. Pann. Ser. II. Nr. 20., *Alföldi András*: Pannonia római-ságának kialakulása és történeti kerete. Századok, 1936. 15. l.
- [25] *Mócsy, A.*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959. 39. sköv. l.
- [26] Kuzsinszky, Balaton 74—78. l.
- [27] Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien 40. l.
- [28] Ua.: i. h. 40. l.
- [29] Ua.: i. h. 34—36. l.
- [30] Bónis, A császárkori edényművesség termékei Pannoniában 10. kk. l.
- [31] Pais, A római castellum szláv—magyar folytatásai 114. l.
- [32] *Szántó Imre*: A cserszegtomaji kora-vaskori és kora-császárkori urnatemető (Veszprém m.). Arch. Ért. 1953. 53—62. l.
- [33] Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien 42. l.
- [34] Ua.: i. h. 42. l.
- [35] Pais, A római castellum szláv—magyar folytatásai 114—115. l., Kuzsinszky, Balaton 74. l.
- [36] *Mócsy András*: A rabszolgatartás alakulása Pannoniában a principatus időszakában. Arch. Ért. 1956. 150—151. l.
- [37] *Nagy Tibor* hozzászólása Radnóti Aladár előadásához. MTA II. Oszt. Közl. V. k. 1—4. sz. 516. l., *Sági K.*: Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. Bp. 1960.
- [38] *Pekáry Tamás*: Későrómai sírok Fenékpusztán Arch. Ért. 1955. 19. l.
- [39] Ua.: i. h. 28—29. l. Itt a Fenékpusztán Csák Árpád vezetésével 1901-ben kiásott temetőrészről van szó.
- [40] *Alföldi András*: Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannoniában? Hadtört. Közl. 1925. 1—30. l., Radnóti, Pannoniai városok élete 495—507. l., *Dercsényi Dezső*: Az újabb régészeti kutatások és a pannoniai települések kontinuitá-

- sának kérdése. Századok, 1947. 203—211. l., Székely, A pannoniai települések kontinuitásának kérdése 11. l., *Nagy Lajos*: Pannonia sacra. Szent István Emlékkönyv. Bp. 1938. I. köt. 78. sköv. l.
- [41] Radnóti, Pannoniai városok élete 497—499. l.
- [42] Alföldi, Hogyan omlott össze a római védőrendszer? 1—30. l.
- [43] *Alföldi András*: Leleték a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Arch. Hung. IX. Bp. 1932. 61. l., 17. kép., Hampel, Arch. Ért. 1900. 110. l., Kuzsinszky, Balaton 101. l.
- [44] *Sági Károly*: Hun-kori sír Keszthelyen. Arch. Ért. 1955. 185—189. l.
- [45] *Bóna, S.*: Die Langobarden in Ungarn. Acta Arch. Hung. VII. Bp. 1956. 195. l., *Sági Károly*: A vörsi langobard temető. Arch. Ért. 1960. 58—60. l.
- [46] Radnóti, Pannoniai városok élete 507. l.
- [47] Koppány—Péczely—Sági: Keszthely 14. l.
- [48] *Lipp Vilmos*: A keszthelyi sírmezők. Bp. 1884. 9—10. l., Ua.: A keszthely-dobogói sírmező. ÉTK. Bp. 1884. Ua.: A fenékpusztai sírmező. AK. 1886. Ua.: Az alsópáhoki sírmező. Bp. 1884. 100—102. l., *Hampel József*: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. Bp. 1894. 96. l., *Fettich Nándor*: A honfoglaló magyarság fémművészete. AH XII. 1937. CXXIX. t. 48., Kuzsinszky, Balaton 101—103. l., Radnóti—Gerő: A Balaton régészeti és történeti emlékei 62. l.
- [49] *Alföldi, Andreas*: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. II. Leipzig—Berlin, 1926. Ua.: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde. ESA 9. 1934. 287—307. l.
- [50] *Fettich Nándor*: Győr története a népvándorláskorban. Győr, 1943. 50. sköv. l. Ua.: AH XVIII. 43. sköv. l., *Csallány Dezső*: FA I—II. 1939. 121. sköv. l., AÉ 1943. 160. sköv. l., *László Gyula*: Újabb keresztény nyomok az avarkorból. Dolg. 16. 1940. 147. l., Budapest története I. 2. 785. sköv. l., *László Études archéologiques*, 175. sköv. l., *Csallány D.*: Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa. Bp. 1956. 11. l., *Marosi A.—Fettich N.*: Dunapentelei avar sírleletek. AH XVIII. 1936. 100. sköv. l.
- [51] *Kovrig Ilona*: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. Arch. Ért. 1958. 68. l., *Bóna István*: Az úrbőpusztai avar temető. Arch. Ért. 1957. 161. sköv. l.
- [52] *Szőke Béla*: A bjelobrdoi kultúráról. Arch. Ért. 1959. 1. sz.
- [53] *Győrffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig (II. rész). Századok, 1958. 614. l. Ua.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 119. sköv. l.
- [54] *Kovrig, Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez* 68. l.
- [55] Alföldi, Untergang II. 31—56. l., *Alföldi András*: A kereszténység nyomai Pannoniában és a népvándorlás korában. Szent István Emlékkönyv. Bp. 1938. I. köt. 170. l., *László Gyula*: Adatok az avarkori műpar ókeresztény kapcsolataihoz. Bp. 1935. 4. sköv. l., *Kádár Zoltán*: Pannonia ókeresztény ikonográfiája. Regnum, 1938/39. 48—58. l., Radnóti, Pannoniai városok élete 501. l. Alföldi szerint a fenéki, dobogói, Alsópáhok-hévízdombi és pécsi korongos fibulákon a római birodalom bukását túlélő rómaiság kereszténységre talál utat az „avar” műparba. Krisztus mennybemenetelét itt még a VII. században sason ülő császár képében érzékeltetik. Egy lovas szent Bellerophon képében jelenik meg, amint a chimerát megöli. Alföldi, Untergang II. 5. t. 4., 7., 42. l.
- [56] Radnóti, Pannoniai városok élete 505—506. l.
- [57] Koppány—Péczely—Sági: Keszthely 5. l.
- [58] *Fehér Géza*: Zalavári ásatások (1951—1952). Arch. Ért. 1953. 31—52. l. Ua.: Beiträge zum Problem des ungarisch—slawischen Zusammenlebens. Acta Archaeologica. Tom. VIII. Fasc. 1—4. Bp. 1957. 269. sköv. l.
- [59] *Kovrig, Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez* 71. l.
- [60] Uo.
- [61] Koppány—Péczely—Sági: Keszthely 17. l.
- [62] *Kovrig Ilona*: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. Arch. Ért. 1960. 165—166. l.
- [63] Ua.: i. h. 166. l. *Sági Károly*: Adatok a Keszthely-környéki balatoni öblök pusztulásának időrendjéhez. Bp. 1961. 23. l.
- [64] *Kovrig, Újabb kutatások* 165—166. l.

- [65] Szőke, A bjelobrdoi kultúráról 32—46. l.
- [66] Uo.
- [67] *Kralovánszky Alán*: Adatok az ún. S-végű hajkarikák etnikumjelző szerepéhez. Arch. Ért. 1956. 208. sköv. l., *Kralovánszky Alán*: Adatok az ún. S-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. Arch. Ért. 1957. 177. l., *Studia Slavica* 4. 1958.
- [68] Keszthely: Lipp, Keszthely-dobogói sírmező. ÉTK 11. Bp. 1884. 260., 262. kép, Hampel, Alterhümer, II. 204., 165. t. 10. Páhok: M. N. M. Történeti Múzeum. Ltsz: 163/1885. *Kralovánszky, Adatok*, Arch. Ért. 1957. 177. l. Keszthely: Lipp, i. m. 259. kép. Alsópáhok: M. N. M. Történeti Múzeum. Ltsz: 163/1885.
- [68a] *Simonyi Dezső*: Fenékvár ókori neve. Antik tanulmányok. 1962. 30. l.
- [69] Koppány—Péczely—Sági: Keszthely 20. l.
- [70] *Szentpétery, E.*: *Scriptores rerum Hungaricum*. Vol. I. Bp. 1937. 167. l. *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*, 33. „Septimi siquidem exercitus Werbulchu dux est dictus. Hic in Zala, circa lacum Balaton descendisse perhibetur.” *Szentpétery*, SRH I. Bp. 1937. 292. l. *Képes Krónika*, 33. „Sextus capitaneus Werbulchu nomen habuit, qui circa Balatim sua thabernacula fixisse probatur.” *Pais Dezső—R. Nagy László*: Kál és társai. *Magyar Nyelv* XXV. Bp. 1929. 121—128. l., *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1901. 343. l., *Pais Dezső*: Bő. *Magyar Nyelv* XXIII. 505. l.
- [71] Győrffy, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről* 119. sköv. l.
- [72] *Lipták*: *Recherches anthropologiques sur les ossements Avars des environs d' Üllő*. *Acta Arch. Hung.* VI. 1955. 275. sköv. l., *László, Études* 208. l., Győrffy, *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. II. rész. Századok, 1958. 613. l.
- [73] *Szántó Imre*: Megjegyzések a Balaton-környéki „avarkori” települések folytonosságának kérdéséhez. *Az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, VII. köt. Eger, 1961. 471—496. l.

A 183. oldalon levő „Keszthely, városi temető, 39. sír” felnagyított képe